

Murray Bookchins politieke theorie van het libertaire municipalisme. Een pleidooi voor het gemeentelijke zelfbestuur

Roger Jacobs

‘Sociale ecologie moet haar ethiek vormgeven in een politiek van ‘libertair municipalisme’ waarbij gemeenten gezamenlijke rechten op zelfbestuur verwerven via netwerken van confederale raden’ (M. Bookchin)

In het vorige nummer van *Oikos* (nr. 86, 2018/2) stelden wij de ‘sociale ecologie’ van de Amerikaanse groene denker Murray Bookchin (1921 – 2006) voor. Meer dan een halve eeuw geleden reeds plaatste hij de ecologische problematiek binnen een breder maatschappelijk en historisch kader. Deze kritische dimensie van de sociale ecologie koppelde hij aan een reconstructief luik. Dat mondde uit in zijn politieke filosofie van het ‘libertaire municipalisme’ of – vrij vertaald – het gemeentelijke zelfbestuur. Een einde stellen aan het menselijke parasitisme op de natuur vereist een diepgaande maatschappelijke en politieke decentralisatie op basis van actief burgerschap en politieke participatie.

Hoe radicaal en onrealistisch deze voorgestelde politieke paradigmawijziging – een bottom-upbestuur in plaats van een top-down – bij een hedendaags publiek ook mag overkomen, toch werden kleinschaligheid, menselijke schaal en decentralisatie nog maar een paar decennia geleden beschouwd als behorend tot de kernthematiek van de groene politieke beweging. Alle politieke wetenschappers die aan de wieg stonden van de groene politieke theorie beleden er op zijn minst lippendienst aan. Wat niet uitsloot dat er terechte kritieken en bijsturingen geformuleerd werden, zeker ook aan het adres van het sterk ideologisch en soms ook dogmatisch getinte karakter van Bookchins politiek vertoog.

En toch meen ik dat het ‘libertaire municipalisme’ nog steeds kan fungeren als een kritische toetssteen en inspiratiebron voor de groene politiek. Niet als een letterlijke blauwdruk maar eerder als een concrete utopie. Zo’n utopie is te vergelijken met een kompas dat de algemene richting van onze bestemming aangeeft maar niets te zeggen heeft over de uiteenlopende routes die we daarbij kunnen volgen.

Het waren de breed gedragen volksbewegingen die aan de basis lagen van de Arabische Lente en later ook van de pleinbezettingen in Spanje en andere landen die de municipalistische optie weer opgenomen hebben als onderdeel van een inspirerend en motiverend verhaal dat nieuwe hoop heeft doen ontstaan in een tijdperk van politieke desillusie en ontheemding.

De libertaire en de autoritaire pool in de menselijke geschiedenis

De basisgedachte van Bookchins sociale ecologie is dat ecologische problemen in laatste instantie teruggaan op een maatschappelijke problematiek. Hiërarchie en klasse herleiden de grote massa van mensen tot gedweë instrumenten in handen van heersende elites. Deze menselijke instrumentalisering heeft ook een impact op de wijze waarop de mens zich tot de natuur verhoudt: hij gaat denken dat hij de natuur kan gebruiken naar eigen goeddunken. Wat omgekeerd tevens impliceert dat een meer harmonische en meer respectvolle omgang met de natuur een samenlevingsmodel veronderstelt dat komaf probeert te maken met die historisch gegroeide hiërarchische patronen en klassenopdeling.

Die strijd tegen maatschappelijke machtsongelijkheid vat Bookchin op als een constante in de menselijke geschiedenis. Hij spreekt over een libertaire onderstroom in de menselijke geschiedenis (de zogenaamde *legacy of freedom*) – gebaseerd op de overgeërfd (tribale) egalitaire tradities van het ‘absolute minimum’, het gebruiksrecht en de wederzijdse hulp – die openlijk of ondergronds de strijd aanbindt met de autoritaire traditie (de zogenaamde *legacy of domination*) gekenmerkt door overheersing,

dwang en uitbuiting. Nooit ligt de uitkomst van die strijd op voorhand vast: verschillende menselijke toekomsten zijn mogelijk en welke toekomst op specifieke ‘kruispunten van de geschiedenis’ de bovenhand haalt, hangt af van bewustwording en wil. De overwinning van deze of gene zal een nieuwe wending geven aan de geschiedenis, ook al zal geen enkele traditie er ooit in slagen haar doelstellingen volledig door te drukken.¹

Verskillende menselijke toekomsten zijn mogelijk en welke toekomst op specifieke ‘kruispunten van de geschiedenis’ de bovenhand haalt, hangt af van bewustwording en wil.

Een voorbeeld van een dergelijke historische dialectiek wordt geleverd door de desintegratie van oorspronkelijke egalitaire tribale samenlevingen die werd teweeggebracht door de opkomst van de landbouw en de daarmee samenhangende mannelijke machtsconcentratie. De overheersing door monarchen, krijgsheren en priesters gaat ten koste van vrouwelijke zorgwaarden, maar tegelijkertijd dragen de groeiende bevolkingsconcentraties in dorpen en later in steden bij tot een verzwakking van de tribale ordeningsprincipes van bloedverwantschap en traditie. Dat zou in een latere fase leiden tot de nieuwe principes van het niet aan verwantschap gebonden ‘burgerschap’ en van ‘politiek’ als zijnde het zelfbestuur door burgers.

Voortdurend benadrukt Bookchin het gecompliceerde karakter van dat proces:

*‘Steden probeerden rationaliteit, een bepaalde mate van onbevooroordeelde gerechtigheid, een kosmopolitische cultuur en een grotere individualiteit in te voeren in een wereld doordrenkt van mystiek, machtswillekeur, enggeestigheid en individuele onderwerping aan de bevelen van aristocratische en religieuze elites’.*²

Voorbeelden van politiek zelfbestuur door ‘burgers’ zijn in Europa (maar niet enkel daar) tot in de vroegmoderne tijd (16de eeuw) wijd verspreid³. In die laatste periode ontstond het monsterverbond tussen de prille gecentraliseerde natiestaat en het uit de

kluiten wassende mondiale handelskapitalisme, dat beetje bij beetje het gras onder de voeten van de libertaire politieke traditie zou uitmaaïen. Deze schermutseling was echter een proces van lange adem dat de volgende drie eeuwen zou omvatten en waarin de veelkoppige libertaire hydra zich niet zomaar gewonnen gaf. Bookchin behandelt daarvan enkele concrete voorbeelden.

Het onherbergzame Zwitserland vormde een harde leefomgeving voor haar bewoners – genoodzaakt tot een permanente individuele én collectieve worsteling tegen de ‘ongunst van de natuur’ – maar tevens een vruchtbare voedingsbodem voor een vrijheidslievende politieke opstelling. Deze laatste nam de institutionele vorm aan van autonome gemeenten – ‘communes’ – en hun confederale verbonden. Zich baserend op een vroege studie van de Amerikaanse politicoloog Benjamin Barber⁴ gaat Bookchin dieper in op het wel en wee van de opvallend libertaire Graubund, een confederatie van drie kleinere *Bünde*, die samen meer dan 200 gemeenten omvatte. Ze bestond van 1524 tot 1800 toen Napoleon haar met geweld verplichtte zich aan te sluiten bij de meer gecentraliseerde Zwitserse Confederatie. Tot dan toe had de soevereiniteit binnen de Graubund berust bij de afzonderlijke commune – dus bij de landelijke of stedelijke gemeente. Het confederaal systeem, dat de afzonderlijke gemeenten met elkaar verbond, bezat buiten de externe relaties nauwelijks bevoegdheden. En ook hierin trachtten de confederale instellingen niet zozeer een eigen externe politiek te ontwikkelen dan wel te verhinderen dat afzonderlijke gemeenten op eigen houtje met buitenstaanders zouden samenwerken. Zelfs over oorlog en vrede besliste elke gemeente zelfstandig. In deze nieuwe structuur stond de macht in een omgekeerde verhouding tot de schaal van de organisatie. De centrale ‘federale’ regering had zo goed als geen machtsbevoegdheden, de regionale communes hadden er veel.

Een ander voorbeeld betreft de Town Meetings in Nieuw – Engeland, de noordoostelijke uithoek van de VS, die zes kleine staten omvat waaronder ook Vermont, Bookchins thuishaven op latere leeftijd. Deze regio was het oorspronkelijke vestigingsgebied van de eerste golf Engelse puriteinse kolonisten die de religieuze vervolging in hun vaderland ontvluchtten. Zij voerden er een gedecentraliseerde lokale democratie in met een centrale plaats voor lokale volksassemblees die ‘Town Meetings’ werden genoemd. Tot op de dag van vandaag blijven ze werkzaam in enkele honderden gemeenten van Vermont, alhoewel er ondertussen door allerlei wettelijke ingrepen serieus gesnoeid werd in hun bevoegdheden.⁵

Een nieuw politiek paradigma: het libertaire municipalisme

Bookchin was reeds in de jaren zestig van oordeel dat de menselijke soort, ecologisch gezien, een verderfelijke parasiet was geworden die – tegelijk met zijn gastheer ‘natuur’ – ook zichzelf aan het vernietigen is. Maar waarom heeft de verhouding tussen mens en natuur een parasitaire vorm aangenomen?

Zijn antwoord is: de opvatting dat de mens de natuur kan en moet overheersen stamt rechtstreeks van de overheersing van de ene mens over de andere. Die overheersing kent een lange ontstaansgeschiedenis maar het sluitstuk werd gevormd door de opkomst van het kapitalisme en de politieke tegenhanger daarvan: de natiestaat. Al 200 jaar leven wij in een dominante markteconomie in tegenstelling tot de gemengde

economie die eraan voorafging en sinds 1945 in een marktsamenleving waarbinnen de marktlogica doordringt tot in verste uithoeken van de menselijke leefwereld. Dat heeft geleid tot een vermarkting (omzetting in handelswaar) van arbeid en natuur. De degradatie van de planeet gaat samen met een degradatie van het menselijke potentieel: in plaats van mensen te benaderen als burgers, personen, unieke individuen, worden ze centralistisch, disciplinerend en manipulerend benaderd ten koste van hun individualiteit, creativiteit en spontaniteit.

De degradatie van de planeet gaat samen met een degradatie van het menselijke potentieel: in plaats van mensen te benaderen als burgers, personen, unieke individuen, worden ze centralistisch, disciplinerend en manipulerend benaderd ten koste van hun individualiteit, creativiteit en spontaniteit.

Het politieke antwoord op deze algemene crisis meent Bookchin te vinden in een herontdekking en versterking van de boven vernoemde libertaire pool (de *legacy of freedom*) in de menselijke geschiedenis. Hij is van mening dat een hernieuwd en constructief anarchisme dat pleit en ageert voor een evenwichtige samenleving, een directe democratie, een menswaardige technologie en een maatschappelijke decentralisatie en diversiteit (in de landbouw, de energievoorziening en de maatschappelijke organisatie) niet langer louter wenselijk is maar ook noodzakelijk is geworden.

Het zijn niet langer utopische ideeën, maar ze zijn de maatschappelijke voorwaarden geworden voor het menselijke overleven. Van ethische begrippen zijn het politieke streefdoelen geworden. Die politieke theorie van zijn 'sociale ecologie' omschreef hij als het 'libertaire municipalisme' (eventueel te vertalen als 'gemeentelijk zelfbestuur') waarbij 'gemeenten gezamenlijke rechten op zelfbestuur verwerven via netwerken van confederale raden'⁶.

Uiterst belangrijk in dit verband is het onderscheid dat Bookchin maakt tussen een top-downbestuur – hij spreekt van 'staatsmanschap' (*statecraft*) – en een libertair bestuur dat met 'politiek' (*politics*) wordt gelijkgesteld. 'Politiek' afgeleid van het Griekse 'polis', verwijst naar een democratisch bestuur van een stedelijke gemeenschap op menselijke maat waarin burgers, anders dan louter 'stemgerechtigden' en 'belastingbetalers', zelf actief participeren aan de beleidsvorming.

Heel scherp verwoordt hij dat onderscheid als volgt:

'Staatsmanschap vindt zijn uitdrukking in handelingen die door de staat gesteld worden: in het geweldmonopolie, in de controle over het gehele apparaat van maatschappelijk bestuur in de vorm van legale en regelgevende organen en in het bestuur van de maatschappij door middel van professionele wetgevers, legers, politiediensten en bureaucratieën. Staatsmanschap neemt een politieke kleur aan zodra de zogenaamde 'politieke' partijen posities trachten te veroveren in dit machtsspel waarin de staatspolitiek vastgelegd en uitgeoefend wordt. Een dergelijke politiek neemt steeds dezelfde vorm aan. (...) In geen enkel opzicht is een conventionele 'politieke' partij een afgeleide van het politiek lichaam of incorporeert ze het. Wanneer ze niet aan de macht zijn, zijn 'politieke' partijen kopieën van de staat; wanneer ze echter macht uitoefenen zijn ze er dikwijls synoniem mee. Hun doel is mensen te mobiliseren, te bevelen, macht te verwerven en te heersen. Ze zijn dus even

anorganisch als de staat zelf, een uitwas van de maatschappij, ze wortelen dus niet werkelijk in de maatschappij, ze hebben geen gevoel voor de behoeften van de maatschappij, maar enkel voor partijbelangen, macht, mobilisering.

‘Politiek’ is daarentegen een organisch verschijnsel in de zeer reële betekenis dat ze de activiteit is van het politiek lichaam – in zeker opzicht een gemeenschap – net zoals het proces van het groeien van een plant een organische activiteit is. Politiek, opgevat als een activiteit, impliceert een rationeel vertoog, algemene empowerment, de inzet van de praktische rede en haar verwerkelijking in een collectieve en participatorische activiteit. Deze sfeer van het maatschappelijk leven reikt boven de persoonlijke behoeften van het individu en zijn of haar gezin uit en bezit toch de intimiteit, de verbondenheid en het verantwoordelijkheidsgevoel die in de privéwereld gelukkig nog behouden gebleven zijn’.⁷

Kenmerken van het libertaire municipalisme

Om het in crisis geraakte ‘staatsmanschap’ terug te dringen en de levensnoodzakelijke ‘politiek’ een kans te geven gaat Bookchin op zoek naar een nieuwe openbare ruimte waarin burgers opnieuw een actieve rol kunnen spelen bij de vormgeving van hun sociaal-ecologische leefwereld⁸. Die nieuwe ruimte ziet hij realiseerbaar in de ‘vrije gemeente’, verankerd in steden, stadswijken, buurten, dorpen en gehuchten. Die ‘vrije gemeente’ (soms ook ‘commune’ genoemd) is ontdaan van zijn ‘statelijke’ hoedanigheden. Het libertaire municipalisme streeft dus naar de creatie van een overzichtelijke politieke gemeenschap in zelfbestuur, waarbinnen gewone burgers alle zich aandienende belangrijke kwesties zelf bespreken en er beslissingen over nemen in volksassembles. De realisatie van zulke volksassembles staat dan ook centraal op de agenda van het libertaire municipalisme. Zij kunnen aanvankelijk opgestart worden binnen de manoeuvreerruimte die geboden wordt door het bestaande wettelijke kader. Hij spreekt in dit verband (en in de Amerikaanse context) van een eerder defensief ‘minimumprogramma’, dat zich laat leiden door de slagzin: ‘democratiseer de republiek’. Zodra het draagvlak en de slagkracht van die assemblies groot genoeg zijn, kan gestreefd worden naar hun legalisering en institutionalisering. Dat behoort tot het offensieve maximumprogramma geënt op de slagzin: ‘radicaliseer de democratie’. Bookchin suggereert ook een strategie van revolutionair reformisme: ingewilligde eisen en succesvolle strijdvormen vormen geen eindpunt maar moeten aangegrepen worden om de bestaande gemeentelijke tegenmacht van onderuit verder te verbreden en te verdiepen.

Dit nieuwe radicalisme dat zijn voedingsbodem vindt in de ecologische crisis verschilt in drie opzichten van het vroegere ‘linkse’ radicalisme gebaseerd op de interne tegenstellingen van het kapitalisme. In de eerste plaats is de arbeidersklasse niet langer de drager van het emancipatorische project maar ‘het volk’ in het algemeen. Alle bevolkingsgroepen, onafhankelijk van hun klassenachtergrond, kunnen er deel van uitmaken: zij die gebukt gaan onder uitbuiting, armoede, racisme en seksisme, maar evengoed mensen die zich gefrustreerd voelen door het arbeidsethos, de consumptiedwang, de massamedia, het onderwijssysteem, het anonieme leven in de voorsteden, de verschraling van het gemeenschapsleven en de verloedering van ons leefmilieu.

Bijgevolg is de centrale plek (*locus*) waar de transitie zal plaatsvinden niet langer de fabriek maar daar waar de gemeenschap zichzelf face to face kan ontmoeten: het district, de wijk, de buurt, het dorp of het gehucht. Ten slotte is de hefboom voor de verandering de ‘politiek’, waaronder het proces begrepen wordt waarin actieve burgers het beleid van hun gemeenschap zelf bepalen. Vroeger daarentegen stelden linkse radicalen hun hoop op de ‘staat’ – de geprofessionaliseerde politiek of het staatsmanschap – die door Bookchin beschouwd wordt als een historische erfgenaam van het monarchale huishouden: een gekozen aristocratie die de plaats heeft ingenomen van de vroegere erfelijke aristocratie.

Om de problemen die de grenzen van één enkele gemeente overstijgen op te lossen, moeten de gedemocratiseerde gemeentebesturen van een bepaalde regio een confederatie vormen en (gemandateerde) afgevaardigden sturen naar een confederale raad⁹. Deze raad heeft als taak het beleid van de verschillende assemblees te coördineren en op elkaar af te stemmen. Die taak is dus niet beleidsvormend maar louter administratief en uitvoerend. Confederaties zijn nodig omwille van een noodzakelijke arbeidsdeling en uitwisseling van hulpbronnen. Verder dienen ze om isolement en parochialisme te voorkomen, maar evengoed om een buitensporige nationale of globale arbeidsdeling tegen te gaan.

Opgepast: gemeenten in hun huidige vorm zijn dikwijls eerder mini-staatjes die eerst ‘gepolitiseerd’ (en dus: ont-staat) dienen te worden alvorens ze hun emancipatorische rol als ‘vrije gemeente’ kunnen spelen. Ook conventionele decentraliserende tussenniveaus zoals deelstaten en provincies dienen ont-staat te worden. En grote steden zijn eigenlijk quasistaten geworden die slechts gedemocratiseerd kunnen worden via een in eerste instantie administratieve en op langere termijn ook fysieke decentralisatie. Bookchin heeft er geen moeite mee toe te geven dat het een aartsmoeilijke opdracht blijft om de ‘vrije gemeente’, als hart van de nieuwe ‘politiek’, een ruimtelijke en structurele plek te geven in naoorlogse megapolissen zoals New York en Londen, die geen ‘polis’ meer zijn in de klassiek Griekse betekenis van het woord. Hij schrijft:

*‘Vanuit een macroscopisch standpunt bekeken zijn het in feite eindeloze stedelijke gordels die dagelijks miljoenen mensen aantrekken uit gemeenschappen die op flinke afstand liggen van hun commerciële centra. Maar ze bestaan ook uit wijken, d.w.z. kleinere gemeenschappen die over een zekere mate van identiteit beschikken, die gegrond kan zijn in een gedeelde culturele erfenis, economische belangen, overeenstemmende maatschappelijke opvattingen en zelfs een esthetische traditie zoals dat het geval is met Greenwich Village in New York of Camden Town in Londen. Hoezeer ook hun beheer als logistieke, sanitaire en commerciële eenheden een hoge mate van coördinatie vereist, toch is het mogelijk ze politiek en – in de loop der tijd – ook fysiek te decentraliseren’.*¹⁰

Het libertaire municipalisme streeft ook naar het in gemeentelijk beheer brengen (municipaliseren) van de economie in plaats van het in links socialistische en anarchistische kringen populaire ‘arbeiderszelfbeheer’¹¹. In de traditie van het communautaire socialisme is immers niet de onderneming maar wel de lokale gemeenschap de spil van een democratische samenleving. Niet de werkplaats is de belichaming van het algemeen maatschappelijke belang: elk werknemerscollectief heeft er belang bij de eigen kosten tot een minimum te herleiden door deze zoveel mogelijk door te schuiven naar

andere bevolkingsgroepen, de maatschappij in haar geheel of – als externe kost – naar de natuur. Enkel de lokale gemeenschap levert de gemeenschappelijke noemer op die de scheidelingslijnen binnen de bevolking via discussie kan overbruggen. In de volksassemblee kunnen de arbeiders van de verschillende ondernemingen hun eigen belangen en behoeften verdedigen naast die van andere bevolkingscategorieën. Maatschappelijke problemen worden aldus ‘gepolitiseerd’: alle geïnteresseerde en betrokken burgers kunnen er hun zeg over doen en via een meerderheidsbeslissing een oplossing aanreiken. Bookchin meent bovendien dat de razendsnelle verstedelijking een aantal minder klassebepaalde problemen in het leven heeft geroepen zoals het milieu, het verkeer, de achteruitgang van de levenskwaliteit, de civiele en militaire nucleaire bedreiging, de groeiende staatsmacht en de globale ecologische crisis. Deelbelangen zijn op die vlakken gemakkelijker bij te sturen en te verzoenen met het algemeen maatschappelijk belang. Toch is hij er zich van bewust dat de functionering van de ‘vrije gemeente’ moeilijk verzoenbaar is met een scherpe ongelijkheid in welvaart. Een gemunicipaliseerde economie zal daarom proberen zo veel mogelijk het oude socialistische adagium ‘van ieder naar zijn mogelijkheden en aan ieder volgens zijn behoefte’ in de praktijk te brengen. Of dit zal lukken zal mede afhangen van de inzet van een emancipatorische municipalistische beweging. Met de vestiging van het confederaal gemeentelijk zelfbestuur zal de libertaire pool de institutionele overhand gehaald hebben op de *legacy of domination*, wat echter niet garant staat voor emancipatorische beleidskeuzes op alle vlakken. Dat beleid wordt in laatste instantie bepaald door mensen en groepen met uiteenlopende opvattingen, belangen en waarden. Wat dus betekent dat het einde van de geschiedenis niet in het verschiet zal liggen ...

Het libertaire municipalisme streeft ook naar het in gemeentelijk beheer brengen (municipaliseren) van de economie in plaats van het in links socialistische en anarchistische kringen populaire ‘arbeiderszelfbeheer’.

Het libertaire municipalisme maakt er geen geheim van dat ze met haar nieuw paradigma van ‘politiek’ en ‘actief burgerschap’ komaf wil maken met het oude paradigma van ‘staatsmanschap’ en ‘passief burgerschap’ en dusdanig als ‘revolutionair’ getypeerd kan worden. Als de confederaties van vrije gemeenten op de duur zo sterk worden dat ze zichzelf in een duale machtspositie tegenover de macht van de natie staat gaan plaatsen, dan is het revolutionaire breukpunt bereikt. De macht van die staat zal steeds verder uitgehold worden, waardoor de mogelijkheid geopend wordt van een libertaire en ecologische maatschappij waarin de structurele macht volledig uitgeoefend wordt door de direct-democratische volksassemblees. Geweld is echter geen optie. Barricades kunnen in de huidige tijd niet meer dan een symbolische rol spelen, omdat burgermilities niet langer opgewassen zijn tegen de goed getrainde en gesofistikeerd uitgeruste ordetroepen van de staat¹².

Als hefboom voor deze verandering wordt de cruciale rol van een geschoolde groep geëngageerde activisten benadrukt die door middel van studiegroepen en door hun deelname aan de lokale acties en gemeentelijke kiescampagnes bovenstaande ideeën populair maken en een sterke politieke beweging organiseren. Daarbij mogen zij geen perspectief op korte termijn hanteren want, zo stelde Bookchin in een interview uit 1996:

'libertair municipalisme is niet enkel een beweging die volksassembles in het leven roept, het is ook een proces dat een politieke cultuur schept. Op de meeste plaatsen zal de libertair municipalistische beweging in de komende jaren – ik kan niet zeggen hoeveel jaren – geen succes hebben bij het overtuigen van mensen dat het een oplossing biedt voor de huidige economische en politieke impasse. Libertair municipalisme is een proces en het is een beweging die tracht dit proces te ontwikkelen, het te versterken en de geesten van de mensen te winnen, zelfs voordat instellingen gevestigd zijn. De strijd zal verder moeten gaan, zeker gedurende de rest van mijn leven'.¹³

Ook vindt hij dat de linkerkant in de zeventiger en tachtiger jaren van de 20ste eeuw te veel de nadruk heeft gelegd op het probleem van de materiële schaarste ('brood op de plank en spaarcenten op de bank'), wat gepaard ging met de verwaarlozing van de 'morele leegte' veroorzaakt door het kapitalistische nihilisme. Hij schrijft:

Ook vindt hij dat de linkerkant in de zeventiger en tachtiger jaren van de 20ste eeuw te veel de nadruk heeft gelegd op het probleem van de materiële schaarste ('brood op de plank en spaarcenten op de bank'), wat gepaard ging met de verwaarlozing van de 'morele leegte' veroorzaakt door het kapitalistische nihilisme.

'Een gemeentelijk programma tegen de verstedelijking en de natiestaat dient dus méér te zijn dan een verkiezingsprogramma zoals de conventionele partijen die opstellen. Het dient ook een boodschap te bevatten die te vergelijken is met de grote manifesten van de verschillende socialistische bewegingen van de 19de eeuw die opriepen tot zowel een morele als een materiële en een institutionele reconstructie'.¹⁴

Libertair municipalisme en groene politieke theorie

Janet Biehl, jarenlang redactiesecretaris en levensgezellin van Bookchin, omschrijft het libertair municipalisme als een radicaal alternatief voor de politiek van de toenmalige 'realistisch geworden' groene partijen¹⁵. Bookchin had in de eerste helft van de tachtiger jaren veel hoop gesteld op de ontluikende groene partijen en vooral de Duitse Grünen, die zich toendertijd situeerden in de ideologische hoek van het 'ecologische, zelfbeherende en geëmancipeerde socialisme' (Petra Kelly). De fundamentalistische vleugel binnen de partij vertaalde dit in een libertaire kritiek op het 'oligarchische' karakter van de 'reëel bestaande' representatieve democratieën. Bookchin was goed bevriend met Jutta Ditfurth (geb. 1951), eco-socialiste en jarenlang flamboyante partijvoorzitster, die de ondergeschiktheid van het parlementaire werk aan de basisbeweging van actieve burgers benadrukte: 'Geen kans mag onbenut gelaten worden om beslissingsbevoegdheden van een centraal niveau over te hevelen naar het niveau van de direct betrokkenen. Van de bondsstaat naar de deelstaten, van de deelstaten naar de gemeenten en binnen het kader van de gemeenten naar de districten, de wijken en de buurten en op het platteland naar de gehuchten'. Maar tegelijk met de electorale successen van de Grünen verzwakte hun band met de sociale bewegingen en werden de anti – oligarchische regels, eens ingesteld om de professionalisering van de partij te verhinderen, losser geïnterpreteerd¹⁶. We hebben reeds gezien dat Bookchin een dergelijke professionalisering van het politieke bedrijf betreurde omdat dit leidt tot

een verregaande depolitisering van de bevolking. Vanaf het midden van de tachtiger jaren nam hij afstand van de groene partijen, wat niet wegnam dat hij nog in 1987 de openingstoespraak hield op het stichtingscongres van de Amerikaanse groene partij.

Bookchins politieke ideeën vonden niet enkel weerklank (en weerstand) in de expanderende wereld van de praktische groene politiek, maar ook zo goed als alle grote namen in het (academische) wereldje van de groene politieke theorie gingen het debat met hem aan.

Een van die peetvaders, Andrew Dobson (geb. 1957), schreef in zijn gezaghebbend boek *Green Political Thought* (1990) dat 'één aspect van het bioregionale programma permanent terug te vinden is in het groene streven: het principe van decentralisatie. Dit wordt steeds nauw verbonden met het idee van politieke verantwoordelijkheidsoverdracht aan gemeenschappen in plaats van aan individuen'¹⁷. Die gemeenschappen kunnen hechte gemeenschappen zijn zoals leefgemeenschappen of communes, in hun lossere vorm gaat het om buurtgemeenschappen. In het laatste geval wordt politieke decentralisatie vertaald in het basismaxime 'niets moet op een hoger niveau gedaan worden wat ook op een lager niveau kan gebeuren'. Het verlagen van het beleidsniveau zou ten goede komen aan de participatiegraad én het verantwoordelijkheidsgevoel van de burger. Stemmen zou slechts het begin en niet het einde mogen zijn van onze democratische inzet. Dobson ziet echter één groot probleem: voorstanders van een doorgedreven maatschappelijke decentralisatie moeten een oplossing zien te vinden voor de politieke en economische coördinatie. Zo kritiseren ze terecht de milieudestructieve gevolgen van de markteconomie, maar waar situeren ze de institutionele hefboom om die markt te beteugelen en binnen ecologisch aanvaardbare banen te leiden? Een andere gezaghebbende stem in het groene-theoriedebat, de Amerikaan Robert Goodin (geb. 1950), formuleert een gelijkaardige kritiek op het groene decentralisatiestreven. Zijn besluit is: 'In elk mogelijk model van beleidscoördinatie tussen gedecentraliseerde groene gemeenschappen zal er een taak weggelegd zijn voor gecentraliseerde coördinatie-mechanismen'¹⁸. En dit zal onvermijdelijk gepaard gaan met delegatie van macht naar instanties op een hogere schaal!

De Nederlandse politicoloog Marius de Geus (geb. 1954) gaat dieper in op de pro's en de contra's van Bookchins argumenten voor politieke en economische decentralisatie¹⁹. Gemeenschappen op menselijke schaal laten actief burgerschap en lokale expertise toe; ze kunnen ook optimaal ingebed worden in hun natuurlijke omgevingen en ze bieden logistieke voordelen op het vlak van energie en van transport (bv. elektrische voertuigen voor de korte afstand). Marius de Geus vindt deze argumenten niet onsympathiek maar bij nader toezien onvoldoende doordacht. Buiten het bovengenoemde coördinatieprobleem (waar zitten de hefbomen voor een globale ecologische actie?) vreest hij ook freeridergedrag van sommige gemeenschappen, waardoor een confederaal milieubeleid grote gaten zou gaan vertonen. Gemeentelijk lokalisme wordt dikwijls ook geassocieerd met een enggeestig chauvinisme, favoritisme (eigen burgers sparen), nepotisme, informele netwerken, enzovoort. Verder kan je net als voor kleinschaligheid ook argumenten opsommen voor centralisatie: sommige producten en diensten kunnen slechts op een hogere schaal efficiënt voortgebracht of aangeboden worden. Denk bijvoorbeeld ook aan de noodzakelijke energie-opbrengst van grootschalige windmolenparken en zonnepaneelvelden. Bovendien gelooft Marius de Geus niet in een post-kapitalistisch economisch alternatief voor de vrije markt en kiest hij voor een

groene markteconomie. Dat veronderstelt echter een voldoende sterke regelgevende en controlerende staat die ervoor kan zorgen dat een milieuschadelijke productie niet langer winstgevend is. Als libertair politicoloog streeft Marius daarbij wel naar een ‘minimalisering van dwang’ en een ‘maximalisering van instemming’. Hij pleit daarom voor een zogenaamde ‘telescopische staat’ die het milieu beschermt met het oog op de toekomstige generaties en het niet – menselijke leven. Zo’n staat is een flexibele instelling die decentraliseert waar het mogelijk is en centraliseert waar dat nodig is. De schaal van het milieuprobleem moet ook het beslissingsniveau bepalen: gemeentelijk, regionaal, provinciaal, gewestelijk, nationaal en globaal. Daarbij kiest hij voor een gemengd politiek model van directe/representatieve democratie waarbij zich vooral de lagere niveaus lenen voor Bookchins ideaal van de ‘politiek’. Op de hogere niveaus zal het representatieve luik meer aangewezen zijn zonder dat een participatieve input vanuit lagere niveaus per se helemaal uitgesloten is.

De jongste loot aan de boom van de groene politieke ecologie die ik hier nog wil vermelden is de nog steeds erg actieve Australische Robyn Eckersley (geb. 1958), die in 1992 haar zeer lezenswaardig boek *Environmentalism and Political Theory* de wereld instuurde. Daarin onderzocht ze welk progressief samenlevingsmodel het best verzoenbaar zou zijn met een ecocentristisch wereldbeeld. Zij concludeerde dat – tenminste op theoretisch niveau – het anarchisme daarvoor het meest in aanmerking kwam. De meeste anarchistische stromingen gaan er immers van uit dat de mens van nature een sociaal wezen is maar dat deze natuurlijke band vernietigd wordt door dwangmatige vormen van bestuur. Daarom dienen alle grootschalige centraliserende instellingen vervangen te worden door transparante samenwerkingsverbanden binnen het kader van een politieke, sociale en economische decentralisatie. Zulke gedecentraliseerde instellingen zijn het meest geschikt om het ecocentrische maxime van ‘leven en laten leven’ in de praktijk te brengen. Niettemin zou Eckersley in haar latere loopbaan een belangrijke critica worden van de politieke ideeën van Bookchin. Zo publiceerde zij in 2004 een ander belangrijk boek, *The Green State*, waarin wordt nagegaan of er in het tijdperk van het triomferende neoliberalisme nog wel plaats is voor een ‘ecologische staat’ die de groeihonger van het kapitaal in groene banen kan en wil leiden. De titel alleen al zou Bookchin kippenvel bezorgd hebben. Niettemin staan er enkele lovende verwijzingen in naar het eco – anarchisme (p. 86-89) dat zij blijft gebruiken als een soort toetssteen en inspiratiebron in haar politicologisch onderzoek. Daarover schreef ze in de laatste paragraaf van haar boek uit 1992:

‘Het eco-anarchisme verleent een onschatbare dienst aan het groene politieke discours door onze verbeeldingskracht aan te wakkeren en door wat E.P. Thompson een ‘opvoeding van het verlangen’ noemt, een opvoeding die de weg opent voor de ambitie. Afstand nemen van deze educatieve functie van het utopisme betekent dat men een belangrijke impuls tot progressief politiek engagement negeert en op die manier serieuze grenzen stelt aan de middelen waarmee men datgene wat voor ‘gezond verstand’ moet doorgaan aan een kritische blik kan onderwerpen. Niettemin zal de groene beweging in laatste instantie vallen of staan met haar vermogen om praktische alternatieven te ontwikkelen voor de geavanceerde industriële levenswijze’²⁰.

Libertair municipalisme als concrete utopie

Wat moet je met de politieke ideeën van Murray Bookchin, rekening houdend met de vele terechte kritieken door een generatie academici die de groene politieke theorie volwassen gemaakt hebben? Zelf ben ik die ideeën inspirerend en bruikbaar blijven vinden, maar dan wel in combinatie met een specifieke gebruiksaanwijzing. Bookchin werkte zijn ideeën uit in het derde kwart van de vorige eeuw in de decennia voor en na ‘mei ‘68’: zijn leermeesters waren in de eerste plaats (libertair georiënteerde) marxisten van de tweede generatie en hij neemt veel van hun ‘ideologisch’ en wellicht ‘dogmatisch’ klinkend vertoog over. Hij maakt geen woorden vuil aan ‘reformistische’ partijen of politici – rood of groen – die proberen de maatschappelijke status – quo van binnenuit te veranderen en daarbij wellicht blijven steken in *business as usual*. Uit zijn politieke theorie valt bijgevolg rechtstreeks geen bruikbaar politiek programma af te leiden dat een breed publiek zou kunnen aanspreken. Anderzijds heeft de latere Bookchin steeds meer afstand genomen van de academische wereld die onder druk van de neoliberale *Tendenzwende* noodgedwongen haar onderzoek zowel methodologisch als inhoudelijk ging bijsturen. Dit gebeurde niet zelden op basis van onuitgesproken systeembevestigende premissen die vreemd waren aan het oorspronkelijke groene gedachtengoed²¹.

Wat dit laatste betreft, kan verwezen worden naar het redelijk alarmerend interview uit 2014 met de reeds aangehaalde ‘groene peetvader’ Andrew Dobson²². Daarin stelt hij dat vanaf de negentiger jaren van vorige eeuw de drie centrale thema’s van de groene theorie – grenzen aan de groei, ecocentrisme versus antropocentrisme en de idee van maatschappelijke decentralisatie – onder druk zijn komen te staan. ‘Grenzen aan de groei’ werd gecontesteerd door aanhangers van duurzame groei die zich baseren op ‘ecologische modernisering’ (slimmere en efficiëntere productietechnieken). Vervolgens verschoof de ecologische focus naar de (antropocentrische) handhaving van de voorwaarden van de menselijke beschaving doordat de opwarmingsproblematiek alle andere ecologische problemen ging overschaduwen. En tenslotte vereist de evidente wereldwijde ecologische teloorgang een sterke ‘groene staat’ of serieuze supranationale instellingen, zodat er nauwelijks nog sprake is van maatschappelijke decentralisatie in het officiële groene discours. Dobson voegt hieraan toe dat de specifieke institutionele focus van de groene toegepaste politieke theorie, die steeds gericht was geweest op de ‘gemeenschap’, daardoor verschoven is naar de ‘markt’ (de traditionele rechtse focus) of naar de ‘staat’ (de traditionele linkse focus). Zo wordt er met het argument dat de tijd dringt aangedrongen op een ‘groene eco-staat’ (denk aan de titel van Eckersley’s boek) die via allerlei fiscale stimulansen en regels het gedrag van haar burgers wil aansturen. Dobson verwerpt deze strategie niet enkel omwille van het gevaar van een groene (welwillende) Leviathan, maar ook omdat een sturing van bovenuit niet leidt tot oplossingen en gedragswijzigingen op lange termijn. Hij pleit voor het alternatief van het ‘milieuburgerschap’ dat ingaat tegen een mensopvatting gebaseerd op nutsberekening en eigenbelang. Hij zegt:

‘Ondanks de tijdsdruk zal er geen verandering plaatsvinden als de civiele maatschappij niet wakker wordt, samen actie voert en zowel de markt als de staat beïnvloedt. De civiele maatschappij (zeg maar: de gemeenschap) is de plaats waar er dient geageerd te worden, waar de bron van verandering ligt. Als het daar niet gebeurt, dan zal het nergens gebeuren.’²³

In de context van het voorgaande en in de lijn van het vroege werk van Robyn Eckersley vat ik Bookchins eco-anarchisme op als een utopische inspiratiebron en toetssteen die ons voeling doet blijven houden met de specifieke thema's die aan de basis lagen van het oorspronkelijke politieke ecologisme en die duidelijk onderscheiden zijn van de andere politieke theorieën. Ik gebruik het adjectief 'utopisch' omdat zijn ideeën niet in het verlengde liggen van de huidige maatschappelijke realiteit maar – uitgaande van de drie kernthema's van de groene theorie – uitzicht biedt op een wenselijke en betere toekomst. Het woord 'utopie' is in het TINA – tijdperk opgescheept geraakt met een kwalijke betekenis, namelijk die van een maatschappelijke blauwdruk die enkel dwangmatig kan ingevoerd en in stand gehouden worden. Dit kan het best weerlegd worden in Bookchins eigen woorden:

'Ik zou toch willen benadrukken dat dit werk (Urbanization without Cities) geen kookboek is met maatschappelijke recepten die kunnen beantwoorden aan de smaak van elke tong. Moest het dat zijn – en er bestaan meer dan genoeg boeken die dat pretenderen – en moest het bijgevolg een gedetailleerd institutioneel en economisch plan voor een dergelijke toekomstige maatschappij willen leveren, dan zou het de diepe betekenis van het confederaal municipalistisch project ondermijnen. Het zou betekenen dat er een vooropgesteld raster van ideeën opgelegd wordt aan een toekomst die zichzelf moet uitvinden zonder belast te worden door blauwdrukken en schema's die veeleer de persoonlijke voorkeur van hun auteurs weergeven dan een rationele toepassing zijn van de lessen uit het verleden en het heden. Mochten we gedetailleerde recepten leveren – of verwachten – voor de oplossing van elk probleem waar elke gedecentraliseerde menselijke gemeenschap mee geconfronteerd zal worden, dan zou dit neerkomen op de ontkenning van de creativiteit van de toekomst'.²⁴

Bij elke lezer van Bookchins oeuvre zullen er spontaan vragen opduiken omtrent de haalbaarheid en de wenselijkheid van zijn theorie en strategie²⁵. Zulke vragen kunnen en moeten gesteld worden net omdat deze ideeën geen blauwdruk willen zijn. Men spreekt in dit geval van een 'concrete utopie', die vergelijkbaar is met een kompas dat alleen de algemene richting aanduidt in tegenstelling tot een GPS die een gedetailleerde route naar een specifieke bestemming uitstippelt. Elk nieuw initiatief van municipalistische activisten zal in zijn eigen omgeving moeten aftasten welke mogelijkheden zich voordoen en welke medestanders kunnen georganiseerd worden met het oog op projecten van actief burgerschap.

Het libertaire municipalisme kan voor sommige mensen een aantrekkelijke theoretische constructie zijn die hen eraan herinnert waarvoor ze politiek staan, maar we moeten er in de woorden van Robyn Eckersley tevens 'op toezien om de utopische aspiraties te verbinden met analyse en menselijke ervaring in plaats van toe te laten dat zulke aspiraties dienst gaan doen als een compensatie voor, of als een middel om te ontsnappen aan de tekortkomingen van de bestaande situatie'²⁶. Het moet even goed gezien worden als een praktische oproep om iets te doen aan die tekortkomingen. De neoliberale globalisering heeft veel mensen doen wegzinken in een politieke ontheemding die hen ertoe aanzet om zich terug te trekken in een opgefleurde private sfeer of om te kiezen voor de schijngeborgheid van een autoritaire toekomst. Ontheemding en het gevoel van onmacht spelen een cruciale rol in de politieke volatilisering van de

passief gemaakte burger. Markt en staat brengen niet enkel ongelijkheid en onrechtvaardigheid met zich mee maar ze beroven de burger bovendien van de mogelijkheid om een zinvolle rol te spelen in het dagelijkse leven. Levensbelangrijke zaken als voedselproductie, energievoorziening, huisvesting en zorgverlening zijn omwille van rationalisatie en efficiëntie uitbesteed aan de markt of aan de staat (of een combinatie van beide), waarbij de burger zich herleid ziet tot een hulpeloze of rancuneus klagende cliënt. Municipale experimenten tonen aan dat het mogelijk is om deze vernederende afhankelijkheid terug te dringen door deel te nemen aan politiek en maatschappelijk relevante projecten gebaseerd op de principes van wederzijdse hulp en convivialiteit (= de vreugde ervaren van samen een gemeenschappelijk project tot een goed einde te brengen). Zo wordt de bron van een nieuwe politieke participatie-cultuur aangeboord die het grote voordeel biedt dat elke stap in de richting van de utopie een goede stap is en dat de participanten nooit het gevoel hebben zichzelf te moeten opofferen voor de goede zaak. Elke stap vooruit in de gezamenlijke *empowering* van een straat of een buurt is een doel op zich en zelfs als de volgende stap niet kan gezet worden dan nog is er geen sprake van tijdverspilling.

Municipale experimenten tonen aan dat het mogelijk is om deze vernederende afhankelijkheid terug te dringen door deel te nemen aan politiek en maatschappelijk relevante projecten gebaseerd op de principes van wederzijdse hulp en convivialiteit.

Recente politieke experimentatie en libertair municipalisme

Het (libertaire) municipalisme dat lange tijd een utopisch project op papier bleef en slechts bekend was in kleine kringen van ingewijden zou door een nieuwe globale strijdscyclus, ingezet door de Arabische Lente in december 2010, in de openbaarheid gekatapulteerd worden²⁷. Deze cyclus nam de vorm aan van een wereldwijd vertakte leiderloze democratische revolutie met uiteenlopende eigenschappen naargelang van de verschillende maatschappelijke contexten.

Overall was er echter sprake van een legitimatiecrisis van de representatieve democratie en van het verlangen om de democratische instellingen radicaal te hervormen²⁸. Die crisis wordt veroorzaakt door de antidemocratische druk die uitgeoefend wordt door de neoliberale marktdiscipline ('desinvesteringen' in het geval dat zakenbelangen geschaad worden) en het toenemende onvermogen van de natiestaat om het globaliserende kapitaal te controleren. Dat leidt tot de ontkoppeling van 'politiek' – beslissen wat er gedaan moet worden – en 'macht' – het vermogen om die beslissingen uit te voeren. Politici zijn dus gedwongen in de pas te lopen van de private investeerders willen zij de economische groei en dus de werkgelegenheid niet in gevaar brengen. Van bestuurders zijn ze beheerders geworden van het staatsapparaat dat tot hoofdtaak heeft de nationale concurrentiepositie op de wereldmarkt veilig te stellen. Ook progressieve partijen moeten zich beperken tot het afronden van de scherpe randen van een 'objectief hopeloze situatie' (denk maar aan de rol van Syriza in Griekenland): schuldherschikkingen, obstructie plegen tegen de privatisering van openbare nutsvoorzieningen of het lospeuteren van tijdelijke subsidies voor de huisvesting of energievoorziening van armen en om de uitval binnen het onderwijs tegen te gaan.

De nieuwe protestbeweging legde van de weeromstuit de nadruk op 'autonomie' – afstand nemen van de staat, die niet langer beschouwd wordt als een mogelijke hefboom van een emancipatorisch project – en op 'horizontaliteit' die dezelfde inhoud dekt als Bookchins omschrijving van 'politiek': zelfbestuur via directe democratie. Die alternatieven kwamen niet zomaar uit de lucht vallen, maar ontstonden in de libertaire onderstroom die inging tegen het groeiende markttriomfalisme sinds de Val van de Muur (1989)²⁹. Er was allereerst de andersglobaliseringsbeweging (*Global Justice Movement*), die bestond uit een gedecentraliseerde verscheidenheid van actiegroepen – en bewegingen die de representatiepretentie van partijen, voorhoedes en leiders afwees. De voorkeur ging uit naar een gedecentraliseerde en niet – hiërarchische consensusdemocratie. In diezelfde periode traden ook de Zapatisten in de openbaarheid, die een destructieve confrontatie met de Mexicaanse staat uit de weg gingen door hun machtsbasis uit te bouwen in het isolement van het Lacandon – oerwoud in de perifere Chiapas – provincie en door de vernuftige uitbouw van een wereldwijd solidariteitsnetwerk. In de volgende jaren verzamelde de Zapatistische beweging duizenden activisten uit alle windstreken voor haar Intercontinentale Ontmoetingen voor de Mensheid en tegen het Neoliberalisme. In 1998 werd in Genève de *People's Global Action* opgericht die zich in haar statuten uitsprak voor een organisatorische filosofie gebaseerd op decentralisatie en autonomie. Tenslotte werden verschillende Latijns-Amerikaanse landen in het eerste decennium van de 21ste eeuw overspoeld door een 'Roze Golf' die onder meer in Argentinië, Brazilië, Venezuela, Bolivia en Ecuador linkse partijen en presidenten aan de macht bracht, die soms ondersteund maar even dikwijls ook heftig gecontesteerd werden door communale volksbewegingen die streefden naar macht – van – onderop en zelfbestuur.

In het kielzog van de Arabische Lente rebelleerde ook de Syrische bevolking in de loop van 2011 tegen het dictatoriale bewind van president Bashar Assad. Bij de aanvang van 2012 was de helft van het land in handen van de Syrische rebellen. Uit strategische overwegingen concentreerde Assad zijn troepenmacht in het rijke en verstedelijkte westen van Syrië waardoor hij ongewild de noordelijke door Koerden bewoonde regio van Syrië – in de Koerdische taal: Rojava (West-Koerdistan) – in handen speelde van plaatselijke bewegingen en organisaties. Daarin speelde de PYD, een zusterpartij van de Turks – Koerdische PKK, de hoofdrol. Op ideologisch vlak zit de PYD op dezelfde lijn als de veroordeelde en sinds 1999 in Turkije vastzittende PKK – leider Abdullah Öcalan. Deze heeft in zijn Turkse gevangenis zijn oude marxistisch – leninistische afscheidingsideologie opgegeven en vervangen door wat hij het 'democratisch confederalisme' noemt, een socialisme van onderop met veel aandacht voor de rechten van vrouwen en van etnische en religieuze minderheden. Het democratisch confederalisme is een aan het Midden – Oosten aangepaste variant van het 'libertaire municipalisme'. Öcalan las Bookchins in het Turks vertaalde boeken en contacteerde hem via zijn advocaten met de vraag om samen met hem het nieuwe Koerdische politieke project te bediscussieren³⁰. Om gezondheidsredenen ging deze niet op het aanbod in. Dat verhinderde echter niet dat de Koerdische bevrijdingsbeweging eerst in Turkije en later ook in Syrië volop de fundamenteen legde voor 'een democratie zonder staat die de macht bij het volk legt en op elk domein zelfvoorziening nastreeft, ook op economisch vlak'. In Bakur (Noord-Koerdistan) zou dit Koerdische autonomieproject bruusk afgebroken worden door Turks militair geweld en politionele repressie, in het Syrische Rojava is het proces nog volop aan de gang³¹. De dood van Bookchin in de zomer van 2006 was

nauwelijks enkele regels in de progressieve media waard, maar dankzij de onverwachte Koerdische inbreng werden zijn municipalistische ideeën plots wereldnieuws.

In dezelfde periode als de Syrische rebellie tegen de Assad – dictatuur gingen in de Spaanse steden pleinbezettingen door die werden opgezet in reactie op de verwoestende gevolgen van de financiële crisis van 2008 (massale werkloosheid en huisuitzettingen). Uit deze rebellerende 15 M(ei)-beweging zouden een paar jaar later twee nieuwe politieke emanaties ontstaan. Enerzijds een politieke partij, links populistisch van ideologie en geleid door de politicoloog Pablo Iglesias en een municipalistische stroming die in het voorjaar van 2015 de lokale verkiezingen zou winnen in Barcelona en Madrid: de activiste Ada Colau en de gepensioneerde progressieve rechter Manuela Carmena bezetten er de volgende jaren de burgemeesterzetel. In zijn studie van deze Spaanse politieke dissidentie beschrijft de politieke socioloog Paolo Gerbaudo de verschillen tussen de twee richtingen als volgt:

*‘De municipalistische visie van deze formaties, in belangrijke mate beïnvloed door het denken van de anarchistische activist Murray Bookchin, is meer libertair dan die van Podemos, met zijn focus op de stedelijke schaal en ook doordrongen van de idee dat de stad een ruimte is waar zonder hiërarchie en centralisatie kan geregeerd worden. In die zin kunnen Podemos en het municipalisme beschouwd worden als de electorale neerslag van de twee funderende inspiraties van de burgerbeweging: respectievelijk links populisme en neo – anarchisme. Terwijl het programma van Podemos de populistische eis van een volledige democratische soevereiniteit centraal stelde, focusten de municipalistische formaties zich op het voortzetten van de horizontaliteit en de uitbouw van democratische ruimtes op lokaal niveau’.*³²

In het volgende afsluitende artikel in de trilogie over Murray Bookchin leggen we de theorie terzijde en gaan we dieper in op de hedendaagse municipalistische praktijken die soms vanuit de libertaire maatschappelijke onderstroom ontstaan en dan de vorm aannemen van losse bewegingen (bijvoorbeeld die van de ‘fearless cities’ of de ‘sanctuary cities’) maar die evengoed in het leven kunnen worden geroepen door gekozen politieke besturen, bevogen en inspirerende burgemeesters of actieve burgergroepen.

Bio

Roger Jacobs is filosoof en leerkracht basiseducatie, publicist en medeauteur van o.m. *Het pomphuis van de 21ste eeuw* (2000) en *Terra incognita. Globalisering, ecologie en duurzame rechtvaardigheid* (2006).

Eindnoten

1. Bookchin, M., *The ecology of freedom. The emergence and dissolution of hierarchy*, Cheshire Books, Palo Alto, 1982 (zie vooral hoofdstuk 5 en 7);
2. Bookchin, M., *Remaking society*, Black Rose Press, Montreal, 1989, p. 82;
3. Bookchin, M., *From Urbanization to cities. Toward a new politics of citizenship*, Cassell, London, 1995, hoofdstuk 5;
4. Barber, B., *The death of communal freedom. A history of freedom in a Swiss Mountain Canton*, Princeton University Press, 2015 (1974);
5. Frank M. Bryan, politicoloog aan de universiteit van Burlington en goede kennis van Bookchin, publiceerde in 2004 een gedegen studie over de werking van de Town Meetings: 'Real Democracy. The New England Town Meeting and how it works', University of Chicago Press;
6. Bookchin, M., 'Wat is sociale ecologie?', in: *Sociale ecologie en politiek*, Keldruitgeverij, Utrecht, 2018, p. 135;
7. Bookchin, M., *From Urbanization to cities*, o.c., p. 220-221;
8. Zie: Bookchin, M., 'Libertair municipalisme: een overzicht', in: *Sociale ecologie en politiek*, p. 171-182;
9. Zie: Bookchin, M., 'De betekenis van het confederalisme', in: *Sociale ecologie en politiek*, o.c., p. 155-170;
10. Bookchin, M., *From Urbanization to cities*, o.c., p. 223;
11. Bookchin, M., 'Libertair municipalisme: een overzicht', in: *Sociale ecologie en politiek*, o.c., p. 179-182;
12. Bookchin, M., *From Urbanization to cities*, o.c., p. 244;
13. Biehl, J., *The politics of social ecology. Libertarian municipalism*, Black Rose Press, Montreal, 1998, p. 158-159;
14. Bookchin, M., *From urbanization to cities*, o.c., p. 240;
15. Biehl, J., *The politics of social ecology*, o.c., p. 140-141;
16. Zie o.m. Biehl, J., *Ecology or catastrophe. The life of Murray Bookchin*, Oxford University Press, 2015, p. 243-246 en ook: Dittfurth, J., *Das waren die Grünen*, Econ Taschenbuch, München, 2000;
17. Dobson, A., *Green political thought*, Unwin Hyman, London, 1990, p. 123;
18. Goodin, R., *Green political theory*, Polity Press, Cambridge, 1992, p. 167;
19. Geus de, M., 'The ecological restructuring of the state', in: Doherty, B. & Geus de, M., (ed.), *Democracy and green political thought*, Routledge, London, 1996, p. 185-206;
20. Eckersley, R., *Environmentalism and political theory*, SUNY, New York, 1992, p. 186;
21. In zijn essay 'Het communalistisch project', in: *Sociale ecologie en politiek*, o.c., heeft hij het op p. 187 o.m. over 'de onrijpe ideeën uit de wandelgangen van de universiteiten';
22. Interview met Andrew Dobson onder de titel van 'Trajectories of green political theory', *Nature Science Société*, 2014/2, vol. 22, p. 132-141;
23. Interview met A. Dobson, p. 140;
24. Bookchin, M., *From Urbanization to cities*, o.c., p. 228;
25. Zie de kritische bedenkingen van auteurs als Boris Frankel, *The post-industrial utopians*, Polity Press, Cambridge, 1987 en de auteurs die aan bod komen in het werk van Andrew Light (ed.), *Social ecology after Bookchin*, The Guilford Press, New York, 1998 en daarin vooral de bijdrage van John Clark – eerst academische medestander en later bittere tegenstander van Bookchin – onder de niet mis te verstane titel 'Municipal dreams', p. 137-191;
26. Eckersley, R., o.c., p. 186;
27. Zie o.m. Sitrin, M. & Azzellini, D., *They can't represent us. Reinventing democracy from Greece to Occupy*, Verso, London, 2014 en Castells, M., *Networks of outrage and hope. Social movements in the network age*, Polity Press, Cambridge, 2015;
28. Zie de tekst van J. Roos en L. Oikonomakis, 'We are everywhere! The autonomous roots of the Real Democracy movement', september 2013 (PDF – Roarmag);
29. Zie o.m. het boek van David Dessers en Matthias Lievens, *Gebroken vitrines. De andersglobalisten tien jaar na Seattle*, Academia Press, Gent, 2009 en Sitrin, M., *Everyday*

- revolutions. Horizontality and autonomy in Argentina*, Zed Books, London, 2012 en Zibechi, R., *Dispersing power. Social movements as anti-state forces*, AK Press, Edinburgh, 2010;
30. Bookchin, Debbie, 'How my father's ideas helped the Kurds create a new democracy', *The New York Review of Books*, 15/06/2018 en ook Biehl, J., 'Bookchin, Öcalan en de democratische dialectiek', *Buiten de Orde*, 2014/1, p. 57-62;
  31. Mooie inleidingen tot het 'democratisch confederalisme' vindt met terug in de verzamelbundel van Bart Peerters – Akkermans (red.), *De staat voorbij. Bijdrage van de Koerdische bevrijdingsbeweging*, Critica, Brussel, 2016 en in de gedetailleerde analyse van de Franse libertaire jurist Pierre Bance, *Un autre futur pour le Kurdistan? Municipalisme libertaire et confédéralisme démocratique*, Noir et Rouge, Paris, 2017;
  32. Gerbaudo, P., *The mask and the flag. Populism, citizenism and global protest*, Hurst & Company, London, 2017, p. 225.